

ПОЕТИКА ОБРАЗУ НЕБА В МОВОТВОРЧОСТІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

У цій статті визначено специфіку сем лексичного значення космонімів. Окреслено символічну систему образу неба у поетичному ідіолекті Євгена Гуцала. Проаналізовано асоціативні комплекси з космонімним компонентом і показано взаємозв'язок традиційних образів та оригінально-авторської епітетики.

Ключові слова: космоніми, образ неба, сема, асоціативний комплекс.

В этой статье определена специфика сем лексического значения космонимов. Очерчена символическая система образа неба в поэтическом идиолекте Евгения Гуцала. Проанализированы ассоциативные комплексы с космонимическим компонентом и показана взаимосвязь традиционных образов и оригинально-авторской эпитетики.

Ключевые слова: космонимы, образ неба, сема, ассоциативный комплекс.

Для поетичного мовлення характерним є активне використання космонімічної лексики. Вивчення функціонування космонімів у поетичному тексті є актуальним, адже слугує розв'язанню завдань, які виникли перед лінгвопоетикою. Саме поетичний текст є тією художньою системою, де проявляється образна насиченість космонімів.

Поетичний текст характеризується особливим “згущенням” думки [5, 54], “поетична структура виявляється незрівнянно більш насиченою семантично і пристосованішою до передавання таких складних смислових структур, які звичайною мовою взагалі не передаються” [3, 62]. А.К. Мойсієнко розглядає поетичну мову: а) як засіб поетичного мислення, б) як системну організацію мистецького твору, в) як, нарешті, результат мовно-

естетичного освоєння екстралінгвального світу, з урахуванням динамічної сутності текстової структури [4, 19].

Космонімічна лексика є невід'ємним атрибутом лексико-тематичної парадигми простору і часу.

У праці “Простір і текст” В.М. Топоров пише про існування двох понять простору: за Ньютоном і за Лейбніцом. У першому випадку простір – це “дещо первинне, самодостатнє, незалежне від матерії...”. У другому випадку простір – “дещо відносне, що залежить від об'єктів, які в ньому знаходяться, визначене порядком існування речей” [6, 228].

Ю.М. Лотман визначає художній простір як “модель світу автора, що виражається мовою його просторових уявлень [3, 252–253].

Питанням поетичної лексики в космонімічному аспекті присвячені праці Ю.О.Карпенка, Л.Ф.Фоміної, В.А.Никонова, Л.Т.Масенко, Н.М.Сологуб, Т.Ю.Ковалевської та інших мовознавців.

Т.Ю.Ковалевська виділяє у значенні космонімів три плани: а) етимологічне значення, яке передбачає зв'язок з вихідним апелятивом і можливість його свідомої актуалізації; б) космонімічне значення, закріплене у словникових дефініціях і, нарешті, в) посткосмонімічне значення, котре містить у собі всю інформацію про названий об'єкт [2, 8].

Космонімічна лексика у поезії Є.Гуцала раніше не вивчалася, тому нашим завданням у цій статті є визначення специфіки сем лексичного значення космонімів, окреслення символічної системи космонімікону в поетичному ідіолекті Євгена Гуцала.

У небесному просторі Є.Гуцала бачимо *зірки пшеничні й житні і зірки вівсяні*; тут небо безмежне, як і поле, де полишає свій слід “птаха радощів і птаха журби”, де, зрештою, відбувається трансформація образу *зірки* в символ – фортуну, адже зірки традиційно виступають вісниками долі: *Та знаю: в небі сіяти не перестане – / нехай співа птах радощів чи птах журби! – / зірки пшеничні й житні і зірки вівсяні – / зірки своєї хліборобської судьби* [1, 118]. Л.Іванникова пише, що “створивши певний

ідеальний образ шляхом порівняння далекого з близьким, людська уява стала підносити до цього ідеалу усе повсякденне, земне” [7, 112].

Утворення семантичної паралелі **зоря** – **дівчина** базується на перенесенні певних якостей, характерних для зорі, на образ дівчини. Порівняння зорі з дівчиною “зберігають момент переходу думки від міфологічного образу до символу, який творився на тому етапі, коли вже не зоря порівнювалася з дівчиною, навпаки – дівчина з зорею” [7, 113], наприклад: *Орнамент клав гуцулам на окісся. / О суголосся гір і косаря, / коли коса звучить, неначе пісня, / а в пісні сходить дівчина – зоря!* [1, 36]. Іноді образи зорі й дівчини настільки переплітаються, що сприймаються як одне ціле, пор.: *У небі зоря – білотіла слов'янка броваста. / І мажі за шляхом – з мазницями і сіллю стоять. / О степ половецький, криваве розбійницьке щастя, / о степ половецький, людського життя сіножать!* [1, 33].

Спогадом про дитинство отеплена паралель зірки і душі в наступних поетичних рядках: *Спомин про нічку-петрівочку видивом встане хрещатим... / Часто в дитинстві здавалось – за річкою Овлур свистить. / Як тоді пахли під хатою рання настурція, м'ята! / Щиро здавалося – зірка із неба у душу летить*[1, 29].

Досить продуктивним у творчості Євгена Гуцала є асоціативний комплекс **ніч** – **зірка** – **душа**. Хронотоп **ночі**, іноді пов'язуючись з таємничими силами, змінює образне позитивне забарвлення лексеми **зоря**, привносячи в стан ліричного героя почуття тривоги, непевності: *І чутиму в листопадову ніч, / котра, мов космос, без кінця і краю, / як зорі пролітають мимо віч, / морозом по душі моїй черкають* [1, 112].

У поетичному небі Євгена Гуцала – цілі сузір'я – Козерога, Водолія, Риб, Південний Хрест: *Зірки складають в сузір'я Козерога, / в сузір'я Водолія чи в сузір'я Риб / і в небесах йому означають дорогу / так, як лиш зорі і означувать змогли б* [1, 117], *Океан над ними хвилю стеле, / В небесах горить Південний Хрест* [1, 116].

Слово *сонце* в поезії Є. Гуцала стає ключовим, відбиваючи національні та загальносвітові особливості світосприйняття. У вселенському масштабі *сонце* – обов'язковий компонент життя. Певно, цим зумовлене введення космоніма *сонце* в орбіту персоніфікованих образів, антропоморфізованих метафор, напр.: *Проблискує сонце у небі, щось каже блідими вустами. / Загублене слово, можливо?.. Чи слово я те доберу?.. / Ще вчора Дніпра не було, а вже нині Дніпро поміж нами, / і дощ моїх спогадів тихих до тебе іде по Дніпру* [1, 324]; *Ромашко – Офеліє чарів і розчарування, / всміхнися мені, я у відповідь також всміхнусь. / Ген ще одна пада пелюстка – пелюстка кохання, / мов слово зірвалося з сонечка радісних уст* [1, 25]. Пор. за Л.Іванниковою: “сонце дуже головате, в нього є очі, ніс і рот, але їх не кожен може побачити. Були в сонця ще й вуха, та воно весь час котиться, то пообтоптувало” [7, 74].

Уподібнення космоніма *сонце* людині базується на зближенні оцінних ознак “тепло”, “краса”, “привабливість”, що сприяє інтимізації мови твору. Пор.: *Ми – просто пелюстки із квітки, що сонечком названа, / і наше життя – це пелюсток політ золотий. / Ми – просто легенда, яка до кінця не розказана, / яку лиш вогонь може повністю розповісти* [1, 10].

Поєднання астроніма з рослинним компонентом продиктоване комплексом оцінних асоціацій: колір (жовтий, червоний), форма (кругла), наявність спільної семи “краса”.

Образна стихія паралелі “сонце (промені сонця) – рослина” розгортається на основі одоративної семантики: *Сонця проміння лежить прядив'яне, лежить конопляне. / Пахне водою й коноплями, пахне шорстким кушнірем. / Скільки дбайливою осінню в світі проміння наткано! / Скільки висить на деревах і скільки висить між дерев!* [1, 295].

Не менш поширений у поезії Є.Гуцала і образ місяця.

Місяць у Гуцаловій поезії виступає елементом природного краєвиду, пейзажним елементом безмежного простору: *Рало місяця річку оре – і у річці не тоне* [1, 266].

Образ **місяця** тісно пов'язаний з життям людини. Віра в цілющі властивості **місяця** була притаманна ще нашим пращурам, “вірячи в чудодійну силу молодика, люди кланялись йому, молились, просили достатку, здоров'я, любові, гарного врожаю, вгадували свою долю, змовляли різні хвороби” [7,106].

Відповідно до давніх уявлень про цей астронім як про живу істоту, що зумовило ряд метафоричних антропоморфних і зооморфних перетворень у народнопоетичній творчості, Є.Гуцало широко культивує переносно-образну семантику лексеми, коли пише, наприклад, про те, як “білим лебедем місяць посеред латаття ячав” [1, 42], чи про те, “що став я Місяцем твоїм”, “Я навіть світла власного не ллю, я лиш твоє весь час відображаю” [1, 49], чи про те, як **Місяць** *світить над обрієм – юний, палкий романсеро, / золотого плаща розіслав по щасливій землі* [1, 124].

Від досить традиційного образу **підкова місяця** [1, 38] до оригінального порівняння “місяць – мов журба” (*Пожуримось, бо чом не пожуритись, / коли у небі місяць – мов журба, / коли до кого є де притулитись: / нехай то вітер, птаха чи верба* [1, 110]) – такий творчий діапазон використання космоніма *місяць* у поетиці Є.Гуцала.

З образами зорі, сонця і місяця пов'язана як народнопоетична, так і оригінально-авторська епітетика Гуцалового вірша. Пор.: **зоря** – *ясна, падуца, високосна, вечірня, вишнева: На ясні зорі і на тихі води – / під ярих буднів реактивний грім! – до нас листи з минулого доходять, – щодня – листи, щодня – утіха всім...* [1, 199]; *Тополі, пензлем писані на вітрі, / що хлюпа на Батисевій горі, / що у нічному творені повітрі / жаским пером падучої зорі* [1, 119]; *Вкарбувалися у магмі – айстри білі і рожеві. / Профіль місяця. І профіль високосної зорі. / Відобразили в магмі танок свій – куці й дерева. / Записали в магмі щебет – і дрозди, і глухарі* [1, 69]; *Дуби – неначе лірники. Й неначе / із кобзами осліплі кобзарі... / Берези мовчки слухають – і плачуть / у присмерках вечірньої зорі...* [1, 78]; *Полинь душею до душі моєї, / до ластівки до синьої полинь, – тут ми разом з вишневою зорею / п'ємо вино розлуки,*

мов полин [1, 106]; **місяць** – ранній, березовий, білокорий, ярий: **Березовий** у жовтні місяць, **білокорий**, / у небесах займеться горілиць... / Вже скоро... ми підем по чорнотропу скоро, / й, можливо, пощастить нам на куниця [1, 123]; Серця, немов вулкани, не згасають. / Вогонь біжить із кратерів сердець. / Чоло нам **ярий місяць** прикрашає. / Ми **ярі зорі** маєм на вінець [1, 125]; То після невдалого повстання / я іду до палі чи хреста, / й наді мною сходить **місяць ранній** – яничарська шабля золота... [1, 130]; **сонце** – вересневе, чорне, непривітне, радісне, апокаліптичне, яре: Притулюся щогою / до щоки **вересневого сонця** – / і згадаю матір свою [1, 54]; Спливуть віки – по лоціях, без лоцій, / та у майбутньому не буде дня, / щоб він під **апокаліптичним сонцем** / зійшов на землю з вірного коня [1, 120]; А з того карого туману, / мов **яре сонце**, постає / моя любов – моє страждання / і самозречення моє... [1, 53]; Під **апокаліптичним сонцем чорним**, / ступаючи завжди в його сліди, / лукавий Санчо Пансо – чічероне — / із нього глузуватиме завжди [1, 102].

Важливим компонентом мікрополя зоряного неба є найменування *Чумацький Шлях*, що отримує в поетичній мові різне семантичне наповнення.

Насамперед *Чумацький Шлях* як реалія неба репрезентує лексему *чумак* із промовистою земною назвою: *Ген на Шляху Чумацькому* куриться вихор – / вертаються із Криму срібні чумаки... [1, 152].

Лексика із семантикою “пшениця”, “хлібна загінка”, “поле”, “валок”, “нива”, “полова”, “обрій”, “метеорити”, “земля”, “полин”, що контекстуально прилягає до словосполучення *Чумацький Шлях*, актуалізує сему “єднання небесного і земного”:

*Вночі збирають пшеницю в колгоспі. Комбайн,
здолавши хлібну загінку, сягнув серпневого обрію —
і, перебравшись із поля на загінку Чумацького Шляху,
підбирає й молотить стародавній космічний валок.
Забиває зірками бункер, і на ниву стернисту,
наче одвійки, наче поллова, летять метеорити,*

що пахнуть землею, пшеницею і полином [1, 72].

Образна орбіта *Чумацького Шляху* розгортається у зв'язку з поняттями *курган, списи, щити, мечі, коні, воли, птахи*, які відтворюють атмосферу історичної тяглості народу, повернення до його праглибин минулого:

*Кожен з нас – мов курган край Чумацького битого Шляху,
де поховано списи, щити і двосічні мечі,
де поховано коней, волів, де поховано птахів,
що, поховані, прагнуть однак позбиратись в ключі [1,19].*

Зі словосполученням *Чумацький Шлях* асоціативно пов'язані поняття вічності, нескінченності і незнищенності світу природи, а звідси – і людського буття: *Наша мить – це краплина, в якій віддзеркалилась вічність. / Вічність – присуд природи, якому підвладні усі. / Край Чумацького Шляху жили і живем на узбіччі, / в галактичному поросі, на галактичній росі... [1,19]; Питаєте, куди іду? Хай мовить / про це стежина білим язиком, / Чумацький Шлях хай мовить древнім словом / і горлиця у лісі за горбом [1,133].*

Семантично спорідненим найменуванням до астроназви *Чумацький Шлях* виступає *Чумацький Віз*, що реалізується в поетичних рядках, зближуючись із лексемою *закотився* (узус не передбачає поєднання *закотився Чумацький Шлях*), пор.:

*Із печалі на гони небесні, на зоряні гони
з молодим чумаченьком закотився Чумацький Віз,
бо калини подерто узорену плахту червону,
бо дівочі узори намиста розсипано скрізь [1,143].*

Внутрішня форма словосполучень на зразок *Чумацький Шлях*, *Чумацький Віз* викликає такі багаті асоціації, що один з його елементів замінюється іншою лексемою, наприклад:

*Просто був я в світі – подорожник,
просто в світі свій шукав талан...
Був, як місяць – пройда та безбожник, –
там, де небо – мов чумацький стан! [1,127].*

Поет, описуючи пейзаж, показує “рух” у просторі, який передають дієслова: *(зорі) пролітають, (зірка) зачепилась, пада, летить*, відповідно динамізується ширший контекст, внутрішні почуття ліричного героя, привносячи в його психологічний стан то радісні, то тривожні нотки:

*В перший місяць весни стань на чистий рушник дороги
і грудьми припади до грудей березневих вітрів.
Подивися, як **зірка** за дуб зачепилася рогом,
і послухай, як **думка** заборсалась в копанці **слів** [1,11].*

*І чутиму в листопадову ніч,
котра, мов космос, без кінця і краю,
як зорі пролітають мимо віч,
морозом по душі моїй черкають [1,112].*

Отже, вербальний простір образу неба в поезії Є.Гуцала не статичний, а перебуває в русі, що досягається також численними асоціативними взаємозв'язками, напр.:

*Пливуть віки, мов кораблі Колумба,
у берег часу хвиля б'є важка...
Хвала вам, астроліній і румби,
що помагають кораблям-вікам!
Пливуть по лоціях. Пливуть без лоцій.
Пливуть по зорях. І без зір плывуть.
Вони звіряють путь свою по сонцю,
по місяцю свою звіряють путь [1,100].*

Отже, поетика образу неба в мовотворчості Євгена Гуцала характеризується широтою осмислення конкретних реалій, введенням їх в образний контекст, де діють різні чинники динамізації, композиційної організації, асоціативних перенесень, символізму тощо. Подальші розвідки полягають у дослідженні космонімічної лексики у тропеїчних структурах.

Література

1. Гуцало Є.П. Твори: У 5т. – Т. 5: Поезії, статті. – К.: Дніпро, 1997. – 576 с.
2. Ковалевська Т.Ю. Стилiстичний потенціал космічних назв в українській поезії XIX-XX століть: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ, 1994. – 18 с.
3. Лотман Ю.М. В школе поетического слова. Пушкин. Лермонтов. Гоголь. – М., 1988. – 350 с.
4. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша: Дис. ...доктора філол. наук. – К., 1997. – 354 с.
5. Потебня А.А. Мысль и язык. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 214 с.
6. Топоров В.Н. Пространство и текст // Текст: семантика и структура. – М., 1983. – 257 с.
7. Українські символи // За ред. М.К.Дмитренка. – К., 1994. – 141 с.